

**МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
В ПРОЦЕСІ ДИДАКТИЧНОГО ДИСКУРСУ**

У статті розглядається проблема формування комунікативної компетентності учнів, що є пріоритетним напрямом навчання української мови в загальноосвітній школі. Висвітлюються питання ролі й лінгводидактичних можливостей використання комунікативних методів у процесі розвитку мовної особистості.

Осмислення процесу становлення нового образу рідномовної освіти переконливо свідчить про те, що формування комунікативної компетентності займає особливе місце в мовній підготовці школярів.

Актуальність комунікативного аспекту мовної освіти зумовлюється передусім суспільними потребами: без належного розвитку навичок ефективного спілкування сьогодні неможливе повноцінне функціонування людини в соціумі. Відтак окрема увага в організації процесу мовної освіти має приділятися навчальним ситуаціям, що передбачають комунікативні дії з використанням різних мовленнєвих жанрів, як-от: висловлення привітання, запрошення, радості, подяки та ін. співрозмовникові за допомогою мовних і невербальних засобів мовленнєвого спілкування.

Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови визначено О. Горошкіною, А. Нікітіною, М. Пентилюк [1]. Окремі лінгводидактичні аспекти комунікативного розвитку школярів розроблено в працях М. Вашуленка, Н. Бабич, Н. Голуб, Т. Донченко, С. Карамана, В. Мельничайка, Н. Подлевської, Л. Скуратівського, Л. Шевцової, Г. Шелехової та ін. Незважаючи на теоретико-практичні досягнення в розв'язанні порушеної проблеми, залишається недостатньо розкритим питання системи методів комунікативного розвитку учнів, ефективних технологій формування навичок спілкування.

Мета статті – з'ясувати роль і лінгводидактичні можливості використання комунікативних методів у процесі розвитку мовної особистості школяра; визначити найбільш ефективні способи формування комунікативної компетентності учнів у процесі дидактичного дискурсу.

Під дидактичним дискурсом розуміємо передусім живу, реальну мовленнєво-мисленнєву взаємодію суб'єктів навчання з метою набуття учнями знань, формування вмінь, навичок.

Важливість обґрунтування методів вироблення навичок ефективного спілкування зумовлена нагальною потребою шкільної практики рідномовної освіти, орієнтованої на формування мовної особистості, здатної комунікативно виправдано користуватися мовними засобами. Стратегічна мета шкільного курсу української мови – вироблення готовності вільно володіти мовою в реальних комунікативних ситуаціях для досягнення взаєморозуміння між учасниками спілкування. Наші міркування суголосні з висновком Ф. Бацевича: "...комунікативна компетенція перебуває на найвищому щаблі в ієрархії типів компетенції людини, оскільки поєднує в собі всі інші. З огляду на це формування комунікативної компетенції є основною метою мовного навчання" [2: 126].

Особливе місце комунікативні методи мають займати в навчанні мови учнів основної школи, тому що, на відміну від початкової школи, у якій домінує формування елементарної грамотності, підлітки повинні опанувати мову передусім як засіб спілкування.

Заслуговує на увагу думка, висловлена В. Мельничайком: "... вміння будувати речення та компонувати текст не забезпечує формування навичок практичної мовної діяльності. При здійсненні мовного спілкування вихідним пунктом є не структура, а ситуація, смисл висловлювання" [3: 81]. З огляду на це методист виділяє *комунікативний принцип* роботи над мовою як засобом спілкування.

Методологічною основою функціонування комунікативних методів у навчанні мови є *ідея комунікативної діяльності*, пов'язаної з різними аспектами міжособистісного, групового й масового спілкування.

Лінгвістичні засади методів формування вмінь ефективного спілкування складають ідеї комунікативної лінгвістики, теорії дискурсу, теорії інформації, теорії мовленнєвої діяльності, риторики, психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, паралінгвістики та ін.

Варто врахувати, хоч комплексне поняття "спілкування" є більш загальним, охоплює всі можливі типи процесів взаємодії людей (інформаційний, інтерактивний, перцептивний), а "комунікація" – конкретним, що позначає лише один із типів спілкування, переважно пов'язаний лише з інформаційним зв'язком, за Ф. Бацевичем, термін "комунікація" можна вживати як синонім терміна "спілкування" з метою наголошення на процесах соціальної взаємодії, які розглядаються в їхньому знаковому втіленні [2: 27-28].

Відомо, що одиниці комунікації – не тексти, бо останні мають статичний характер, а процесуальні *мовленнєві акти*, які породжуються ситуаціями й відбуваються між двома особами чи більше (привітання, прощання, прохання, запитання, ствердження, наказ, пояснення, констатація та ін.). Тому для практики формування комунікативної компетентності школярів ключовими є *ідеї ситуативного підходу та мовленнєвої інтерації*, тобто важливим стимулом навчальної комунікації є створення комунікативних ситуацій, у яких учні виступають мовленнєвими партнерами.

З огляду на три етапи мовленнєвого акту (докомунікативний, комунікативний, післякомунікативний) [4: 55], структура повного циклу мовленнєвого акту може складатися з таких елементів:

- мисленна підготовка висловлювання з урахуванням ситуаційних і мотиваційних чинників;
- породження висловлювання, адресування його мовцем;
- сприймання й розуміння мовлення слухачем;
- зворотний зв'язок, невербальна чи вербальна дія (вчинок, словесна відповідь) і її результат.

Названі складові мовленнєвого акту певною мірою мають бути враховані у структурі комунікативних методів. Щоб зрозуміти особливості цих методів, потрібно мати уявлення про *ствідношення спілкування, видів мовленнєвої діяльності і способів навчання, зокрема методів формування мовленнєвої компетентності та комунікативної*. Так, спілкування передбачає обмін думками, почуттями, інформацією, культурою. При цьому види мовленнєвої діяльності виступають засобами процесу спілкування, тобто процеси породження і сприйняття мовлення – основа комунікації. У теорії і практиці мовної освіти актуальною проблемою є диференціація та інтеграція методів формування мовленнєвої компетентності і комунікативної компетентності. О. Леонт'єв слушно зазначив, що прийоми навчання комунікативно-мовленнєвим умінням мають відрізнятися від прийомів навчання мовленнєвим навичкам [5: 222]. Методи мовленнєвого розвитку учнів функціонально виконують роль попередньої підготовки до безпосереднього вироблення навичок спілкування. Разом із тим методи (їх елементи) навчання мовлення можуть входити в інші методи, скажімо, в когнітивні (а не лише в комунікативні).

Основна суть методів формування комунікативної компетентності полягає в тому, що вони спрямовані не на відтворення і складання синтаксичних конструкцій за зразком чи виконання традиційних мовленнєвих завдань (репродуктивних, творчих), а на породження мовлення для вираження особистих думок і почуттів в умовах живого спілкування. Мета застосування методів цієї групи – навчити учнів ефективно спілкуватися.

Переваги комунікативних методів у практиці мовної освіти в тому, що вони орієнтовані на одночасний розвиток основних навчально-предметних навичок (усного і писемного мовлення, читання, аудіювання, граматичних, інтонаційних та інших) у процесі дидактичного спілкування. При цьому мовний матеріал подається в контексті реальної, емоційно-забарвленої ситуації, яка сприяє швидкому й міцному запам'ятовуванню тематичних відомостей з мови. Для реалізації цих методів характерна співпраця суб'єктів навчання – робота в парах, групах.

Становлення комунікативно-прагматичного рівня мовної особистості визначається специфічними *закономірностями*:

- залежність розвитку вмінь ефективного спілкування від взаємозв'язку вироблення комунікативної компетентності й вивчення природи мовних одиниць;
- залежність комунікативного розвитку учнів від їхнього рівня володіння різними мовленнєвими жанрами;
- залежність розвитку вмінь ефективного спілкування від знання мовленнєвого етикету й толерантної поведінки в спілкуванні;
- залежність навичок ефективного спілкування від умінь як сприймати й розуміти висловлювання, так і виражати власні думки та почуття (спілкування – взаємодія між людьми);
- залежність вироблення комунікативних умінь не лише від рівня мовленнєвого розвитку, а й від доцільного володіння невербальними засобами спілкування;
- залежність розвитку вмінь спілкування від наявності в учня-мовця комунікативної мотивації й комунікативної позиції, у якій виявляється рівень його авторитетності;
- залежність вироблення комунікативної компетентності від виконання дій комунікативного характеру;
- залежність вільного комунікативно виправданого володіння мовою від навчальної роботи над монологічними і діалогічними, усними і письмовими текстами;
- залежність вироблення навичок ефективного спілкування від *комунікативної грамотності* учня, тобто сукупності комунікативних знань, навичок, умінь – знань норм і традицій спілкування та застосування цих знань на практиці, умінь слухати співрозмовника, обмінюватися репліками в

різних мовленнєвих жанрах (запрошення, подяка, прохання, привітання, побажання, прощання та ін.), комунікативно виправдано застосовувати невербальні засоби тощо;

– залежність ефективності комунікативно спрямованих методів від створення в навчальному процесі позитивної *атмосфери спілкування*, під якою розуміють [2: 212] "лінгво-психо-соціокогнітивні стосунки учасників комунікативного акту".

З урахуванням наведених закономірностей можна виділити основні загальні принципи, що визначають специфіку методів *формування комунікативної компетентності учнів* у процесі навчання мови:

– *принцип комунікативно-діяльнісного підходу* – оволодіння мовою як діяльністю, що передбачає динамічний підхід до мови, навчання спілкуванню з урахуванням його функцій – інформаційної, регулятивної, пізнавальної, ціннісної та ін.; пов'язаний з формуванням комунікативної грамотності учнів, використанням органічної для дитини комунікативної стратегії і тактики та створенням комунікативної мотивації на основі позитивних емоцій, критичного мислення, вольового чинника, шляхом використання інтеракцій;

– *принцип діалогічності*, що впливає з самої суті висловлювання, комунікативного акту (за М. Бахтінім, яким би висловлювання не було монологічним, воно все одно наповнене діалогічними обертонами [6: 287]); дотримання цього принципу дає змогу природно організувати мовленнєво-мислительну діяльність учнів, забезпечує збереження й розвиток індивідуальної культури особистості, сприяє міжособистісній комунікації;

– *принцип ситуативної спрямованості* формування комунікативних умінь, оскільки зміст, мовні особливості, композиційна структура висловлювання визначаються специфікою ситуації спілкування;

– *принцип співпраці*, що передбачає спільне оперування учнями інформацією, взаємний обмін думками, почуттями в процесі навчання комунікації;

– *принцип етикетності*, дотримання якого потребує створення ввічливої атмосфери спілкування в навчальному процесі, володіння мовленнєвим етикетом у реалізації комунікативних стратегій і тактик.

Дотримання названих принципів в організації навчання мови допоможе забезпечити від конфліктності в спілкуванні, сприятиме вибору прийнятних для конкретної ситуації мовленнєвих жанрів, мовних засобів, здатних виразити комунікативний намір школяра.

Аналіз теорії і практики мовної освіти свідчить, що формування комунікативної компетентності визначається іншими закономірностями, принципами, ніж, власне, опанування мови чи мовленнєвий розвиток, тому вироблення навичок ефективного спілкування не може відбуватися лише традиційними методами навчання мови. Домінувати в цьому процесі мають методи, в основі яких інтерактивна діяльність (вербальна і невербальна), наприклад: *групове обговорення навчально-тематичних питань; дискусія; рольова гра, "діалог культур"; "займи позицію"; "зміни позицію"; виконання комунікативних завдань (скажімо, описування комунікативних ситуацій); інсценування діалогічних текстів, життєвих ситуацій; кейс-метод; комунікативні тренінги*.

Такі методи надають навчальному процесу характеру спілкування, допомагають виробити в учнів здатність здійснювати різні функції спілкування – інформаційну, спонукальну, пізнавальну, регулятивну, емотивну, ціннісно-орієнтаційну тощо. У цілому вони підпорядковуються навчально-комунікативним цілям – установленню, підтриманню, збереженню контакту, переконанню співрозмовника, спонуканню його прийняти певну пропозицію та ін.

Проблема комунікативних методів тісно пов'язана з системою навчання діалогічного мовлення. У дослідженні [7: 180-181] Е. Палихата, спираючись на досвід навчання іноземних мов, зазначає про різноманітність методів навчання українського усного діалогічного мовлення, що зумовлюється такими методичними етапами:

- презентацією мовно-мовленнєвого матеріалу;
- проведенням тренувань у процесі продукування діалогічних реплік чи діалогічних єдностей;
- використанням засвоєного матеріалу в процесі діалогічного спілкування.

Відповідно до цих етапів та з урахуванням методичних ідей Л. Федоренко, Е. Палихата пропонує класифікацію методів навчання діалогічного мовлення:

1) методи теоретичного опрацювання матеріалу (бесіда, розповідь, пояснення вчителя, робота з підручником);

2) методи теоретико-практичного навчання діалогічного мовлення, що передбачають роботу з окремими мовно-мовленнєвими одиницями та їх формами (спостереження, розбір, реконструювання, конструювання);

3) методи практичні, або комунікативні, що передбачають роботу над створенням діалогічного тексту (продукування діалогів, полілогів).

Дослідниця зазначає про доцільність використання в методиці навчання діалогічного мовлення таких методів, як *діалогування, дискусія, диспут*. Особливу увагу звертає на метод діалогування, який застосовується в організації розмови двох осіб, що мають бажання висловитися для досягнення поставленої мети одного або двох співрозмовників одночасно. Під час діалогування можна використати прийоми семантизації нових лексичних одиниць, прийоми опанування нового матеріалу про діалог, прийоми закріплення набутих знань, умінь і навичок та розвитку мовленнєвих умінь у ситуаціях спілкування. Цьому методу властиві прийоми опрацювання граматичних форм, добір формул мовленнєвого етикету, відбір паралінгвістичних засобів, правил поведінки, урахування ситуації спілкування [7: 186-187]. З огляду на сказане, методична концепція Е. Палихати має теоретико-практичне значення для розроблення проблеми методів формування комунікативної компетентності мовної особистості школяра в процесі дидактичного дискурсу.

З метою більш чіткого розв'язання окресленої проблеми добре було б систематизувати комунікативні методи навчання. Структура дидактичного методу складається з навчально-ситуативних дій, які забезпечують одержання запланованого чи заданого результату. Тому видається логічним класифікувати комунікативні методи навчання за основними, домінуючими діями учнів:

- комунікативні методи, що ґрунтуються на когнітивно-інтерпретаційних діях, зокрема сприймання, розуміння, узагальнення, обмін інформацією між учасниками спілкування (наприклад, методи бесіди, дискусії, нейролінгвістичного програмування, розумового штурму, проблемно-рефлексивного полілогу);
- комунікативні методи, в основі яких інтерактивна діяльність школярів, тобто взаємний обмін не лише знаннями, висловлюваннями, а й діями в процесі спільної навчальної діяльності (рольові, ділові ігри);
- комунікативні методи, що передбачають дії моделювання ситуативної взаємодії людини з людиною і світом (кейс-метод, метод діалогування, метод інциденту).

Зрозуміло, наведена класифікація є умовною з огляду на функціональні взаємозв'язки, трансформації методів залежно від цілей і умов навчально-виховного процесу.

У цілому методи формування комунікативної компетентності включають способи, спрямовані на розвиток знань і творчих умінь застосовувати ефективні комунікативні стратегії і тактики в різних ситуаціях спілкування. Серед комунікативних умінь можна виокремити: уміння викликати слухачський і читачський інтерес до сказаного учнем як мовцем, володіти вправністю мовного перекодування інформації, орієнтуватися в ситуації спілкування, встановлювати контакт зі співрозмовником, підтримувати розмову, культурно вести дискусію, комунікативно виправдано добирати вербальні і невербальні засоби мовленнєвого спілкування, уміння змінювати власні стратегії мовного впливу, комунікативну поведінку в залежності від комунікативної ситуації та ін. відповідні методи навчання дають змогу реалізувати потребу учнів у спілкуванні, підвищують мотивацію до шкільного предмета, збагачують соціально-комунікативний досвід, формують готовність до виконання різних комунікативних ролей у процесі активної життєдіяльності.

Потрібно зазначити, що комунікативні методи дозволяють формувати не лише комунікативну, а й соціокультурну компетентність. Успішність формування комунікативної компетентності зумовлюється тематикою текстів і ситуацій, що, у свою чергу, передбачає інтегрування лінгвістичних, когнітивно-інтерпретаційних та соціокультурних знань і вмінь у різних ситуаціях спілкування. Застосування при цьому комунікативних методів активізує емоційно-смысловий пошук сенсу життя, розуміння внутрішнього світу іншої особистості, усвідомлення індивідуальних особливостей співрозмовника завдяки створенню навчальних комунікативних ситуацій, у контексті процесів сприймання (прийому, перероблення словесної інформації), породження й передачі висловлювання.

Проведене нами теоретико-практичне дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого вивчення потребують питання креативного підходу до застосування методів у навчанні мови як вияв методичної майстерності вчителя; співвідношення когнітивних і комунікативних методів формування мовної особистості учня; розроблення й обґрунтування нових навчальних технологій на комунікативних засадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Пентилюк М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 1. – С. 15-20.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Бацевич Ф. С. – К. : Академія, 2004. – 342 с.

3. Мельничайко В. Я. Лінгвістичні основи викладання української мови в школі / В. Я. Мельничайко // Мовознавство і школа. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 22-123.
4. Львов М. Р. Основы теории речи : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Львов М. Р. – М. : Академия, 2002. – 248 с.
5. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / Леонтьев А. А. — [4-е изд., испр.] – М. : Смысл; Академия, 2005. – 288 с.
6. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Бахтин М. М. – [2-е изд.]. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
7. Палихата Е. Я. Система навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.02 / Е. Я. Палихата. – Тернопіль, 2004. – 416 с.

Матеріал надійшов до редакції 20.08. 2010 р.

Кучерук О. А. Методы формирования коммуникативной компетентности в процессе дидактичного дискурса.

В статье рассматривается проблема формирования коммуникативной компетентности учеников как приоритетное направление обучения украинскому языку в общеобразовательной школе. Освещаются вопросы роли и лингводидактических возможностей использования коммуникативных методов в процессе развития языковой личности.

Kucheruk O. A. Methods of Communicative Competence Formation in the Process of Didactic Discourse.

The article covers a problem of the communicative competence formation of the pupils as a principal direction of Ukrainian language studies in the comprehensive school. There are determined the questions of the role and lingual didactic possibilities of using communicative methods in the process of linguistic personality formation.